

تحلیل شیوه‌های برداشت از تاریخ در معماری ایران در دوره‌های پهلوی اول و دوم

نسترن نصیری^۱، مرضیه جعفری گرکانی^۲، نسیم عسگری^{۳*}

۱-پژوهشگر دکتری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

nastaran.nasiri97@yahoo.com

۲-دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

jafarimarzieh64@gmail.com

۳-استادیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

nsm.asgari@gmail.com

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۳/۱۲/۷]

تاریخ دریافت: [۱۴۰۳/۱۰/۷]

چکیده

معماری ایران در دوران پهلوی شاهد تغییرات گسترده‌ای است، تلفیق عناصر تاریخی و سبک‌های مدرن غربی تلاشی برای تعریف هویت نوین در معماری است. این دوران، بستری برای بازنمایی تاریخ و فرهنگ ایران در قالب معماری معاصر فراهم کرد به طوری که هم‌زمان تحت تأثیر سیاست‌های ملی‌گرا و مدرنیزاسیون قرار داشت. مسئله اساسی این پژوهش، بررسی شیوه‌های مختلف برداشت از تاریخ در معماری این دوره و تأثیر آن بر شکل‌گیری هویت معماری معاصر ایران است. تحقیق حاضر با استفاده از رویکرد توصیفی-تحلیلی و روش اسنادی-تاریخی، به تحلیل کالبدی بناها و مطالعه زمینه‌های اجتماعی و سیاسی پرداخته است. منابع کتابخانه‌ای، تحلیل اسناد تصویری و بازدیدهای میدانی از بناهای شاخص، داده‌های اصلی تحقیق را فراهم کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که شیوه‌های برداشت از تاریخ در معماری پهلوی شامل استفاده مستقیم از نمادهای باستانی، ترکیب عناصر سنتی و مدرن و تلفیق سبک‌های مختلف غربی با معماری ایرانی بوده است. این برداشت‌ها، گرچه در برخی موارد با نقدهایی مواجه شدند، اما توانستند نقش مؤثری در شکل‌دهی به هویت معماری معاصر ایفا کنند. بسیاری از بناهای خلق‌شده در این دوره بازتابی از تلاش برای توازن میان سنت و مدرنیسم است.

واژگان کلیدی: معماری پهلوی، تاریخ‌گرایی، مدرنیسم، هویت معماری، سنت و مدرنیسم.

۱- مقدمه

معماری ایرانی به‌عنوان آینه‌ای از تعامل بین سنت و مدرنیته در دوره‌های مختلف تاریخی، بازتاب‌دهنده تحولات عمیق اجتماعی و فرهنگی بوده است. در دوره پهلوی، این تحول با رویکردهایی جدید همراه شد که تلاش می‌کردند عناصر معماری تاریخی و مدرن را با یکدیگر تلفیق کنند. تغییرات اجتماعی، سیاسی و ارتباطات جهانی این دوران، به معماران فرصت داد تا با بهره‌گیری از دانش نوین، نگاهی متفاوت به تاریخ معماری ایران داشته باشند و در عین حال، هویتی نوین و بازتعریف را ارائه دهند (قبادیان، ۱۳۹۲).

به‌ویژه در تهران، این شهر به‌عنوان مرکز اصلی تحول و نوآوری معماری، بستری برای ظهور سبک‌های متنوع و شیوه‌های برداشت از تاریخ فراهم کرد. در این بین، سیاست‌های حکومتی و تأثیرات ناسیونالیسم نوین، معماران را به سوی احیای عناصر ملی و فرهنگی سوق داد، درحالی‌که پذیرش فناوری‌ها و سبک‌های غربی نیز به نوعی تکامل و تلفیق در معماری را منجر شد (Diba, 2012). این رویکردها، از بهره‌گیری از نمادهای هخامنشی و ساسانی تا ترکیب آن‌ها با سبک‌های مدرن غربی، بازتابی از تلاش برای ایجاد تعادلی میان گذشته و حال به شمار می‌رفتند (کیانی، ۱۳۸۳).

با وجود نقدهایی که به استفاده از عناصر تاریخی به‌صورت سطحی یا تقلیدی وارد شده است (گذار، ۱۳۵۸)، آثار برجسته‌ای نظیر موزه ایران باستان یا برج آزادی نشان‌دهنده امکان خلق آثاری است که علاوه بر حفظ هویت ایرانی به نیازهای معاصر نیز پاسخ می‌دهند. این پژوهش با تمرکز بر شهرهای بزرگ ایران و معماری دوره پهلوی، تلاش دارد تا ضمن تحلیل شیوه‌های برداشت از تاریخ در این دوره، نقش این برداشت‌ها را در شکل‌دهی به هویت معماری معاصر بررسی کند. سؤال اساسی پژوهش چگونگی برداشت از تاریخ در معماری دوره پهلوی، به‌ویژه در تهران و تأثیر آن بر شکل‌گیری هویت معماری معاصر است. بدین منظور، پرسش‌های زیر مطرح می‌شود:

- ۱- شیوه‌های مختلف برداشت از تاریخ در معماری دوره پهلوی چه بوده و چگونه این شیوه‌ها در بناهای این دوره نمود یافته‌اند؟
 - ۲- نقش سیاست‌ها و رویکردهای فرهنگی و اجتماعی حکومت پهلوی در جهت‌دهی به معماری تاریخ‌گرای این دوره چیست؟
 - ۳- چگونه ترکیب عناصر تاریخی و مدرن در معماری پهلوی منجر به خلق هویتی متمایز شده است؟
- مقاله بر اساس ترکیب تحلیل کالبدی بناها و بررسی زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی، در تلاش است تا تصویری جامع از تأثیرات تاریخ‌گرایی بر معماری دوره پهلوی ارائه دهد.

۲- مرور مبانی نظری و پیشینه

تاریخ‌گرایی، در این دوره به‌عنوان یکی از گرایش‌های مؤثر در طراحی معماری، به‌ویژه با تقلید از سبک‌های تاریخی و به‌کارگیری انگاره‌های غربی نقش بسزایی ایفا کرده است (Bildhauer et al., 2016). هدف این بخش، بررسی مبانی تاریخ‌گرایی در معماری ایران و تحلیل تأثیرات متقابل آن بر هویت معماری معاصر است.

معماری معاصر ایران، آغاز خود را از دوره قاجار می‌گیرد؛ دورانی که تحولات اساسی در ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و نظام‌های معماری در آن به ظهور می‌رسد. با ورود عناصر غربی و بازتعریف نقش معماران در جامعه، این دوره به یک نقطه عطف در تاریخ معماری ایران تبدیل شد. در کنار این موضوع، تاریخ‌گرایی در معماری غربی با پیشرفت فناوری و نوآوری در سازه‌ها تلفیق گشته و زمینه‌ساز پیدایش ترکیب‌های جدیدی شده که تأثیرات آن در معماری ایران نیز مشهود است (عسگری و محمدی سالک، ۱۴۰۰).

سبک نئوکلاسیک که از قرن هجدهم در اروپا شکل گرفت، نخستین بار در دوره ناصرالدین‌شاه وارد ایران شد. این سبک با تأکید بر تناسبات معماری کلاسیک یونان و روم، در ساخت بناهایی مانند قصرها و مدارس به کار گرفته شد (Pane & Fachrudin, 2021). معماری التقاطی نیز که به ترکیب عناصر مختلف تاریخی و سبک‌ها گرایش داشت، از اواخر قرن نوزدهم در غرب رایج شد و در ایران

نیز نمود یافت (سنگتراش و کریمی فرد، ۱۴۰۰). معماران ایرانی با الهام از فرهنگ‌های مختلف، ساختارهای جدیدی خلق کردند که نمونه‌های آن در بناهایی مانند شمس‌العماره و مدرسه دارالفنون مشاهده می‌شود (قبادیان، ۱۳۸۵).

عباس‌میرزا، ولیعهد قاجار، نخستین فردی بود که به اهمیت مدرنیزاسیون پی برد و تلاش کرد تا ایران را به علوم و فناوری‌های غربی مجهز کند. سفرهای مستمر شاهزادگان و اشراف به اروپا، تأثیرات عمیقی بر فرهنگ و هنر ایران گذاشت. نمونه بارز این تأثیرات، تغییراتی است که در ساختارهای شهری و عناصر تزئینی بناها به وجود آمد. شمس‌العماره، به‌عنوان یکی از نخستین بناهای بلند تهران، با الگوبرگیزی از کاخ‌های اروپایی ساخته شد و نمادی از تغییر جهت فکری و کالبدی معماری ایران در این دوره بود (خادم‌زاده و شیخی ایلانلو، ۱۴۰۱؛ قبادیان، ۱۳۸۵).

آثار تاریخ‌گرایی در دوره قاجار همواره محل بحث و نقد بوده است. محمدکریم پیرنیا، معمار و نظریه‌پرداز ایرانی، معتقد بود که این دوره به دلیل گرایش افراطی به تقلید از معماری غربی، پیوند خود را با معماری سنتی ایران از دست داده است. وی اظهار می‌دارد که حذف عناصر مهمی چون آفتاب‌شکن‌ها و استفاده از قوس‌های غیربومی، معماری ایرانی را به‌سوی انحطاط سوق داده است. آندره گدار، شرق‌شناس فرانسوی، نیز بر این باور است که تقلید ناقص از معماری غربی، بدون درک فلسفی و اصول زیباشناختی آن، به کاهش کیفیت معماری قاجار انجامید. وی این روند را به استفاده از کاتالوگ‌ها و منابع سطحی غربی نسبت می‌دهد (عسگری و محمدی سالک، ۱۴۰۱).

معماری قاجار، اگرچه از تقلید سبک‌های غربی تأثیر گرفته بود، اما پایه‌گذار رویکردهای تلفیقی و بومی در معماری معاصر ایران شد. بناهایی مانند مدرسه دارالفنون و میدان توپخانه، نمونه‌هایی از این رویکرد بوده که عناصر معماری سنتی و مدرن را در کنار هم به نمایش می‌گذارند. در شهرهای کوچک‌تر، تأثیرات تاریخ‌گرایی دیرتر احساس شد و معماری سنتی همچنان جایگاه خود را حفظ کرد. در کنار این موضوع در مناطقی مانند قم، یزد و کاشان، بناهایی ساخته شد که به‌رغم تأثیرپذیری از مدرنیته، همچنان به هویت معماری ایرانی وفادار ماندند (Farahbod, 2018).

تاریخ‌گرایی، ضمن گسست از هویت معماری ایرانی، زمینه‌ساز ظهور سبک‌های جدید و بومی‌شده‌ای شد که در معماری معاصر ایران بازتاب یافتند. نقدهای وارد بر این دوره، بیانگر اهمیت حفظ تعادل میان الهام‌گیری از گذشته و نوآوری است. درنهایت، بررسی تاریخ‌گرایی در معماری ایران نشان می‌دهد که این گرایش نه‌تنها محدود به تقلید از گذشته نیست، بلکه می‌تواند بستری برای خلاقیت و پویایی در طراحی معماری معاصر باشد. تنوع ناشی از ساخت گسترده و فشرده بناها، به‌ویژه در دوره پهلوی اول، با هدف ایجاد ساختار نوین اداری و اجتماعی در کشور بود. این دوره فرصتی فراهم کرد تا ایده‌های متنوع، از تکنیک‌ها و مصالح سنتی گرفته تا نوآوری‌های مدرن، در کوتاه‌ترین زمان ممکن به کار گرفته شوند (Asgari et al. 2023).

تاریخ‌گرایی در معماری انواع مختلفی است که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند. معماری کلاسیک تاریخ‌گرا بیشتر بر بازآفرینی عناصر تاریخی تمرکز دارد و فرم و متریال را در اولویت قرار می‌دهد. در مقابل، معماری تاریخ‌گرای نمایان با پذیرش برخی مفاهیم مدرنیستی، همچنان بر شکل و مصالح تأکید دارد و تحت تأثیر جریان‌های فکری مدرن در ایران و غرب قرار می‌گیرد. در معماری تاریخ‌گرای فلسفی، الزام خاصی به حفظ ویژگی‌های معماری گذشته وجود ندارد. این رویکرد بیشتر به مفهوم «روح زمان» توجه دارد که در واقع بیانگر شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی یک دوره است. این دیدگاه، رخدادهای غیرمعمارانه را نیز در شکل‌گیری معماری مهم می‌داند. برخلاف سایر رویکردها، در تاریخ‌گرایی عوامل مشخصی مانند دوره‌های زمانی، معماران یا کاربری بنا اهمیت کمتری دارند. همچنین، نمی‌توان تاریخ را به بازه‌های کاملاً مجزا تقسیم کرد، چراکه گذشته و حال از هم جدا نیستند. تاریخ یک جریان پیوسته است که مانند رودخانه‌ای در حرکت است، حتی اگر ما قادر به دیدن تک‌تک امواج آن نباشیم (جزء‌پیری و متین، ۱۳۹۹).

طبقه‌بندی‌های مختلفی برای معماری پهلوی صورت گرفته است. پژوهشی از مهندسان مشاور آتک (۱۳۶۷) تحت عنوان «ساختمان‌های حفاظت‌شده در بافت‌های ذی‌ارزش تهران» آثار این دوره را به هشت دسته تقسیم کرده است: «معماری اصیل ایرانی-اسلامی»، «دوران

اختلاط و الهام از غرب»، «کلاسیک اروپایی»، «سبک ملی»، «معماری اروپایی جدید»، «آکادمیک نئوکلاسیک»، «مدرن» و «تداوم مدرن اروپایی». این تقسیم‌بندی، روند گذار از سبک‌های سنتی به مدرن را نشان می‌دهد.

فلامکی (۱۳۶۷) سه چشم‌انداز اصلی معماری معاصر ایران را چنین توصیف می‌کند: «معماری کهن و سنتی ایران»، «رنسانس اروپای مرکزی» و «نهضت معماری مدرن». به اعتقاد وی معماران ایرانی، بدون توجه کافی به بنیادهای فرهنگی و آموزشی، به صورت موضوعی از این چشم‌اندازها الهام گرفته و گاه از هر سه دور مانده‌اند.

پاکدامن (۱۳۷۶) معماری پهلوی اول را شامل چهار دسته می‌داند: «ادامه سبک‌های قاجاری و نئوکلاسیک غربی»، «اوایل مدرن و هنر نو»، «معماری ملی» و «معماری مدرن». معماری دوره دوم پهلوی نیز را به چهار دسته «معماری مدرن متأخر»، «بین‌المللی»، «مرحله تحول» و «معماری التقاطی غرب» تقسیم می‌نماید.

کیانی (۱۳۸۳) آثار شاخص پهلوی اول را به چهار سبک «معماری سنتی»، «باستانی»، «نظامی» و «مدرن» تقسیم‌بندی نموده که سبک باستانی وی شامل دو دسته «باستان‌گرایی ایرانی» و «باستان‌گرایی اروپایی» است. به گفته مختاری (۱۳۹۰)، آثار این دوره به چهار دوره زمانی «قبل از مدرن»، «آغاز مدرن»، «مدرن» و «مدرن متأخر» قابل تفکیک است. قبادیان (۱۳۹۲) در کتاب خود، معماری پهلوی اول را شامل «معماری سنتی و سنت‌گرایی»، «معماری تلفیقی»، «معماری نئوکلاسیک»، «سبک ملی» و «معماری مدرن متعالی» معرفی کرده است. وی همچنین ظهور سبک «نوگرایی ایرانی» را در اواخر دوره پهلوی دوم مورد توجه قرار داده است. براساس تحلیل پژوهشگران، سه رویکرد تاریخ‌گرایی در معماری پهلوی مشاهده می‌شود: تکرار الگوهای سنتی با فناوری‌های جدید: این رویکرد به ادامه سنت‌های معماری گذشته می‌پردازد و از شیوه‌هایی نظیر «شیوه اصفهانی» الهام می‌گیرد. در این رویکرد، معماری سنتی با کمک تکنولوژی و مصالح مدرن، برای عملکردهای جدید مانند مدرسه‌ها، اداره‌ها و بازارها تطبیق داده می‌شود (قبادیان، ۱۳۹۲). برداشت آشکار از تاریخ معماری ایرانی و غربی: در این رویکرد، معماران از عناصر معماری تاریخی، نظیر ستون‌ها و قوس‌ها، بهره گرفته و آن‌ها را با مصالح مدرن تطبیق می‌دهند. این آثار گاه از معماری نئوکلاسیک غربی و گاه از معماری باستانی ایرانی الهام می‌گیرند. برداشت آزاد و تلفیقی: این سبک، ترکیبی از ویژگی‌های معماری مدرن و سنتی است. در این برداشت، مفاهیمی نظیر خردگرایی و مینیمالیسم در معماری مدرن با تأکید بر نمادهای تاریخی ترکیب می‌شود (قبادیان، ۱۳۹۲). یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های معماری پهلوی اول، گرایش به باستان‌گرایی است. این رویکرد، توجه خاصی به دوره‌های هخامنشی و ساسانی دارد که نمادهای اقتدار و هویت ملی محسوب می‌شوند. عناصر معماری نظیر ستون‌ها، سرستون‌ها، پلکان‌ها و نقوش برجسته، از این دوره‌ها اقتباس شده و در بناهایی چون کاخ شهربانی، موزه ایران باستان و آرامگاه فردوسی به کار گرفته شده است. این گرایش در بستر تاریخی و سیاسی خاصی شکل گرفت، به نحوی که در دوره پهلوی اول، ترویج ناسیونالیسم نوین و تقویت هویت ملی از طریق احیای میراث باستانی به شدت مورد توجه قرار می‌گیرد. تأسیس انجمن آثار ملی و برگزاری کنگره‌های باستان‌شناسی نیز تأثیر بسزایی در این روند داشته است (قربانی و همکاران، ۱۴۰۱). سبک نئوکلاسیک خردگرا، یکی دیگر از رویکردهای برجسته معماری پهلوی بود که از اصول سبک نئوکلاسیک نظیر تقارن و سلسله‌مراتب فضایی بهره برد، اما تزئینات پیچیده آن را کنار گذاشت و از مصالح مدرن استفاده کرد. نمونه‌های شاخص این سبک شامل شهرداری رشت، ایستگاه راه‌آهن تهران و هتل رامسر است (قبادیان، ۱۳۹۲). نئوکلاسیسم خردگرا، سبکی میان‌مدرن و تاریخی‌گرا محسوب می‌شود. این سبک با تلفیق ویژگی‌های تاریخی و مدرن، به دنبال ایجاد آثاری ساده و منطقی بود که هم‌زمان پاسخگوی نیازهای جدید معماری باشند. حضور مستشرقان و ایران‌شناسان غربی نظیر آندره گدار و آرتور پوپ و همچنین برگزاری کنگره‌های هنری و باستان‌شناسی با محوریت ایران، نقشی کلیدی در شکل‌گیری باستان‌گرایی معماری داشتند. این عوامل، بستری علمی و فرهنگی برای احیای میراث معماری باستانی فراهم کرد. همچنین، سیاست‌های فرهنگی حکومت پهلوی، مانند تأسیس موزه ایران باستان و بازدیدهای وی از محوطه‌های باستانی، تأثیر چشمگیری بر ترویج این سبک داشت. علاقه شخص حاکم در آن دوره به احیای هویت باستانی ایران در ادبیات این دوره مشهود است، به طوری که این گرایش را در سیاست‌ها و معماری دوره خود بارز نشان می‌دهد (شجاعی و همکاران، ۱۴۰۳).

با وجود تلاش‌های گسترده برای احیای معماری تاریخی، انتقاداتی نسبت به این سبک‌ها مطرح شد. عدم انسجام میان فرم و عملکرد، وابستگی به عناصر وارداتی و رویکرد ظاهری به تاریخ، از جمله انتقاداتی بود که به سبک‌های تاریخ‌گرایانه وارد شد (کیانی، ۱۳۸۳). این عوامل باعث کاهش تدریجی تأثیر این سبک‌ها در دوره پهلوی دوم گشت. در دوره پهلوی دوم، معماری ایران در میانه انتقال از سبک‌های تاریخ‌گرا به مدرنیسم قرار داشت. در این دوره، نهضت‌های معماری مدرن در سطح جهانی در حال رشد و تحول بودند و معماران ایرانی تحت تأثیر این جریان‌ها، آثار خود را شکل می‌دادند. به گفته اسکندر مختاری، تاریخ‌گرایی در معماری ایران که در دوره پهلوی اول تحت حمایت حکومت قرار داشت، در فضای باز فکری پهلوی دوم با نقدهای گسترده‌ای مواجه شد (مختاری، ۱۳۹۰). وارطان هوانسیان، از پیشگامان معماری مدرن ایران، علاوه بر نقد معماری تاریخ‌گرا، اظهار می‌داشت که یک ملت نمی‌تواند تنها به گذشته تکیه کند و باید به حال و آینده نیز توجه داشته باشد. او با نگاهی طعنه‌آمیز، بناهایی که تقلیدی از معماری دوران باستان بودند را به باغ‌وحشی از ناهنجاری‌ها تشبیه می‌کرد (سنگتراش و کیانی، ۱۴۰۰). این نقدها، تأثیر عمیقی بر تغییر رویکرد معماری در این دوره داشت. هم‌زمان با ظهور معماری مدرن، گروه‌های سنت‌گرا نیز به نقد مبانی نظری تاریخ‌گرایی پرداختند. این نقدها بر این باور تأکید داشتند که اختلاط معماری تاریخی با مدرنیسم، به کج‌فهمی ارزش‌های معماری گذشته منجر می‌شود و به‌جای احیای این ارزش‌ها، آن‌ها را تخریب می‌کند (Karimi, 2016).

در فاصله زمانی سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۰، معماران ایرانی به دنبال احراز هویت برای معماری نوین بودند. مختاری اشاره می‌کند که در این دوره، تاریخ‌گرایی کنار گذاشته شد و بحث هویت به چالش اصلی مبدل گشت. با این وجود، جریان مدرن ایران نتوانست هویتی مستقل ایجاد کند و اغلب به تقلید از آثار معماران خارجی روی آورد. در دهه ۱۳۵۰ ه.ش. رویکرد جدیدی مبتنی بر بازگشت به دستاوردهای ملی و فرهنگی شکل گرفت (مختاری، ۱۳۹۰).

جدول ۱- دسته‌بندی کلی برداشت از تاریخ در دوران تحول - (مأخذ: عسگری و محمدی سالک، ۱۴۰۰)

شيوه‌ها	ویژگی‌ها و توضیحات	آثار شاخص
سنت‌گرایی	ادامه سبک‌های سنتی معماری ایران بدون تغییر اساسی؛ تأکید بر اصول و فنون معماری گذشته مانند شیوه اصفهانی.	ساخت بناهایی همچون مدرسه دارالفنون، مسجد اعظم قم و هتل شاه‌عباسی اصفهان.
باستان‌گرایی ملی	بازگشت به معماری هخامنشی و ساسانی به‌عنوان نماد ملی‌گرایی؛ تقلید از عناصر معماری تخت جمشید، طاق کسری و ستون‌های باستانی.	موزه ایران باستان، کاخ شهربانی، بانک ملی.
تلفیقی	ترکیب سبک‌های معماری مختلف، به‌ویژه تلفیق معماری ایرانی با نئوکلاسیک و سبک‌های غربی.	عمارت مسعودیه، کاخ ملیچک، برخی از کاخ‌های ناصرالدین‌شاه.
نئوکلاسیک	استفاده از فرم‌های متقارن و عناصر کلاسیک مانند ستون‌های بلند و ورودی‌های عظیم با الهام از معماری یونان و روم.	بانک ملی، دانشگاه تهران، کاخ سبز.
نئوکلاسیک خردگرا	ساده‌سازی معماری نئوکلاسیک با حذف تزئینات پرکار و تأکید بر فرم‌های اصلی؛ نوعی میانجی‌گری بین نئوکلاسیک و معماری مدرن.	ایستگاه راه‌آهن تهران، هتل رامسر.
نوگرایی ایرانی	تلاش برای ادغام معماری سنتی با اصول مدرنیسم؛ تأکید بر هویت ملی در قالب فرم‌های ساده و مدرن.	کارهای معمارانی چون هوشنگ سیحون و کامران دیبا؛ ساختمان موزه فرش و مجموعه دانشگاه

یکی از حائز اهمیت‌ترین این رویدادها، برگزاری کنگره بین‌المللی معماری ایران در سال ۱۳۴۹ ه.ش. با حمایت دفتر فرح پهلوی بود. این کنگره به بررسی امکان پیوند معماری سنتی و مدرن پرداخت و معمارانی چون لویی کان و محسن فروغی در آن شرکت داشتند (قبادیان، ۱۳۹۲). هرچند بیانیه نهایی کنگره نتوانست راهکاری مؤثر ارائه دهد، اما تأثیر آن در تبیین معماری آوانگارد ایران تا پیش از انقلاب اسلامی انکارناپذیر است (قبادیان، ۱۳۹۲).

در این دوره، رویکردی مبتنی بر ترکیب ویژگی‌های مدرن و سنتی در معماری شکل گرفت. این رویکرد که قبادیان آن را معماری نوگرای ایرانی می‌نامد، بر دو اصل زمان (عصر مدرن) و مکان (ایران) استوار بود (قبادیان، ۱۳۹۲). در این سبک، عناصر تاریخی ایران به‌عنوان زینت‌بخش صرف به کار نمی‌رفتند، بلکه در طراحی کلی بناها تلفیق می‌شدند. هوشنگ سیحون و امیر بانی‌مسعود، این نوع معماری را به‌عنوان جریانی مستقل از معماری پست‌مدرن در غرب معرفی می‌کنند. به گفته سیحون، این رویکرد پیش از ظهور پست‌مدرنیسم در غرب، در ایران به کار گرفته شد و تلاشی برای منعکس کردن هویت ملی در قالب‌های مدرن بود (بانی‌مسعود، ۱۳۹۹). برخی از آثار برجسته این دوره شامل آرامگاه‌های بوعلی‌سینا و نادرشاه، برج آزادی، سردر دانشگاه تهران، موزه هنرهای معاصر و تئاتر شهر است. این بناها تلفیقی از فرم‌های مدرن و ویژگی‌های تاریخی ایران را به نمایش می‌گذارند. شیوه‌های برداشت از تاریخ در معماری دوران پهلوی نشان از تلاشی برای ایجاد توازن میان سنت و مدرنیسم دارد. این تلاش، هرچند در برخی موارد با نقدهای جدی مواجه شد، اما نقش مهمی در شکل‌گیری معماری نوگرای ایرانی ایفا کرد.

۳- روش‌شناسی

این تحقیق بر اساس ماهیت موضوع و اهداف آن، با اتخاذ رویکرد توصیفی-تحلیلی از روش اسنادی-تاریخی بهره برده است. در این پژوهش، معماری دوره پهلوی به‌عنوان یک پدیده تاریخی-فرهنگی در نظر گرفته شده که تحلیل آن نیازمند بررسی دقیق زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر آن است. به جهت جمع‌آوری داده‌ها، از روش‌های گوناگون استفاده شده است. نخست، مرور منابع کتابخانه‌ای و اسناد تاریخی که شامل متون علمی، کتاب‌ها، مقالات و گزارش‌های پژوهشی مرتبط با معماری دوره پهلوی است؛ مبنای اصلی گردآوری داده‌ها بوده است. این منابع اطلاعات دقیقی از شیوه‌های مختلف برداشت از تاریخ در معماری ایران ارائه می‌دهند. آثار برجسته پژوهشگران و نظریه‌پردازان داخلی و خارجی، به‌عنوان منابع پایه در تحلیل مبانی تاریخ‌گرایی در معماری به کار رفته‌اند. همچنین، نقشه‌ها و اسناد تصویری مرتبط با بناهای این دوره برای شناسایی ویژگی‌های کالبدی و سبکی آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. اطلاعات مبنایی این پژوهش از ترکیب چند روش مختلف گردآوری شده است. تحلیل منابع تاریخی و متون معماری که شامل کتاب‌ها، مقالات علمی و گزارش‌های تخصصی مرتبط با معماری این دوره است، پایه اصلی این پژوهش بوده‌اند. علاوه بر این، اسناد و نقشه‌های معماری موجود، شامل نقشه‌های اولیه، عکس‌های قدیمی و گزارش‌های مرتبط با ساخت بناها، به‌عنوان مکمل داده‌ها بررسی شده‌اند. بازدیدهای میدانی از برخی ساختمان‌های موجود نیز اطلاعات دقیق‌تری درباره ویژگی‌های فیزیکی، سبک معماری و وضعیت کنونی آن‌ها فراهم کرده است. همچنین، از مصاحبه با متخصصان و معماران به‌عنوان روشی در تکمیل داده‌ها و شناسایی جنبه‌های کمتر مستند شده استفاده شده است.

در ادامه، بازدیدهای میدانی از نمونه‌های شاخص معماری پهلوی، از جمله موزه ایران باستان، آرامگاه فردوسی و ساختمان شهربانی تهران، انجام شده است. این بازدیدها امکان مشاهده مستقیم ویژگی‌های فیزیکی، تناسبات فضایی و شیوه‌های تلفیق عناصر تاریخی و مدرن را فراهم نموده است. به‌علاوه، از مصاحبه با معماران و متخصصان مرتبط نیز برای تکمیل داده‌ها استفاده شده است. این مصاحبه‌ها به شناسایی انگیزه‌ها و رویکردهای معماران در طراحی بناهای این دوره کمک کرده‌اند. روش تحلیل داده‌ها در این پژوهش بر پایه‌ی ترکیبی از تحلیل محتوای اسناد و داده‌های میدانی است. تحلیل اسنادی به پژوهشگر کمک کرده تا سیر تحول شیوه‌های برداشت از

تاریخ در معماری پهلوی را در بستر تاریخی آن مطالعه کند. این داده‌ها سپس با اطلاعات به‌دست‌آمده از بازدیدهای میدانی تطبیق داده شده و به‌این ترتیب، امکان شناسایی روندهای غالب در طراحی معماری این دوره را فراهم آورده است. انتخاب نمونه‌های معماری در این پژوهش با دقت و طبق معیارهایی نظیر اهمیت فرهنگی، شاخص بودن در سبک‌های مختلف معماری و تأثیرگذاری اجتماعی انجام یافته است. تمرکز اصلی بر ساختمان‌هایی بوده که به لحاظ کاربری و سبک، نمایانگر تلفیق سنت و مدرنیسم است. شهر تهران به‌عنوان پایتخت و مرکز تحولات معماری این دوره، بستر اصلی تحلیل‌ها بوده و نمونه‌هایی از سایر شهرهای بزرگ ایران نیز برای تنوع بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۴- یافته‌ها

به‌منظور ارائه یک تحلیل دقیق و جامع، روش‌های گردآوری اطلاعات و انتخاب نمونه‌ها با دقت مورد بررسی قرار گرفته‌اند. معماری دوره قاجار تا پهلوی بازتاب‌دهنده تحولات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی این دوران است. این بازه زمانی نمایانگر تلاش‌های مستمر برای احیای هویت ملی از طریق بهره‌گیری از عناصر تاریخی و سنتی در کنار پذیرش اصول مدرنیسم است. تحلیل آثار معماری این دوره نه تنها به فهم بهتر شیوه‌های معماری کمک می‌کند، بلکه به ما نشان می‌دهد چگونه معماری می‌تواند به ابزاری برای بیان هویت تبدیل شود. ارائه یک جدول جامع از ساختمان‌های شاخص، به نگارنده این امکان را می‌دهد که با دیدی سازمان‌یافته‌تر به تحلیل و مقایسه ویژگی‌های معماری این بناها پردازند. جدول (۲)، اطلاعات مربوط به ساختمان‌های اداری غیرمدرن در شهرهای بزرگ ایران را ترسیم کرده است. این ساختمان‌ها به‌عنوان نمادهایی از تغییرات معماری در این دوره، از یک‌سو نشان‌دهنده تأثیرپذیری از عناصر تاریخی و از سوی دیگر بیانگر تلاش برای مدرنیزاسیون بوده‌اند. انتخاب این ساختمان‌ها بر اساس شاخص‌هایی چون اهمیت عملکردی، تأثیرگذاری فرهنگی و نمایندگی سبک‌های معماری صورت گرفته است.

انتخاب نمونه‌ها با هدف ارائه تصویری جامع از تحولات معماری این دوره صورت گرفته است. در این راستا، معیارهایی نظیر کاربری اداری غیرمدرن، شاخص بودن در شهرهای بزرگ، تنوع سبک‌های معماری و تأثیر فرهنگی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفته‌اند. تمرکز اصلی بر ساختمان‌هایی بوده که در دسته‌بندی اداری قرار می‌گیرند و درعین حال ویژگی‌های معماری مدرن را به‌طور کامل نپذیرفته‌اند. این ساختمان‌ها، علاوه بر کارکردگرایی، نمادهای بصری از تحولات معماری تاریخی بوده‌اند. نمونه‌ها از میان شهرهای بزرگ ایران انتخاب شده‌اند؛ شهرهایی مانند تهران، شیراز، اصفهان، مشهد، تبریز و رشت به دلیل اهمیت فرهنگی و تأثیرگذاری در معماری ایران، در اولویت قرار داشته‌اند. این شهرها بستر مناسبی برای نمایش ترکیب معماری سنتی و مدرن بوده‌اند. همچنین، تلاش شده تا نمونه‌ها سبک‌های مختلف معماری این دوره، از نئوکلاسیک و سنت‌گرایی تا تلفیقی و مدرن تاریخ‌گرا را نمایندگی کنند. ساختمان‌هایی که تأثیر فرهنگی یا اجتماعی قابل توجهی داشته‌اند، مانند بناهایی که بازنمایی کننده هویت ملی یا تأثیرگذار بر فضاهای عمومی بوده‌اند، در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند.

تحلیل داده‌های این پژوهش به دو بخش اصلی تقسیم شده است. نخست، تحلیل کالبدی بناها که شامل بررسی ویژگی‌های فیزیکی و طراحی هر ساختمان می‌شود. این تحلیل مواردی نظیر پلان، نما، استفاده از مصالح و نمادهای تاریخی یا مدرن به کار رفته شده در بناها را در بر می‌گیرد. در این بخش، ویژگی‌های فیزیکی بناها با استفاده از تحلیل‌های تطبیقی بررسی شده و تلاش شده است تا ارتباط میان عناصر تاریخی و نیازهای مدرن آن دوران شناسایی شود. بخش دوم، تحلیل زمینه‌ای که به بررسی زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مرتبط با هر بنا می‌پردازد. به‌عنوان مثال، تأثیر سیاست‌های پهلوی اول در ترویج ناسیونالیسم و احیای هویت ملی در معماری دوره پهلوی به‌عنوان یکی از زمینه‌های اصلی مورد نظر قرار گرفته است. جدول ارائه‌شده در این مقاله، یک ابزار کاربردی برای مقایسه تطبیقی میان بناهای مختلف است. این جدول به پژوهشگران امکان می‌دهد که به‌سرعت اطلاعات مربوط به سبک، معمار، کاربری و ویژگی‌های

کالبدی بناها را مقایسه کنند. علاوه بر این، طبقه‌بندی اطلاعات در قالب جدول، به شفافیت و انسجام بیشتر پژوهش کمک می‌کند و خوانندگان را قادر می‌سازد تا با دیدی جامع‌نگر به تحلیل این دوره بپردازند.

جدول ۲- طرح‌ها و ساختمان‌های شاخص معماری دوره پهلوی

ردیف	نام ساختمان	شهر	تاریخ بنا	معمار	کارفرما	توضیحات	سبک
۱	شهرداری	رشت	۱۳۰۲-۰۵	مهندسان روسی	بلدیه رشت	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، قوس کمانی، سنگ تاج، پله در محور ورودی، بام شیب‌دار	نئوکلاسیک خردگرا
۲	دبیرستان البرز	تهران	۱۳۰۳-۰۴	نیکلای مارکف	رولستن، وزارت معارف	نمادهای شیوه اصفهانی برای عملکرد دبیرستان، پلان برون‌گرا به سبک نئوکلاسیک، بام شیب‌دار	سنت‌گرایی
۳	بازسازی مجلس شورای ملی - مشروطه	تهران	۱۳۰۳-۱۴	جعفرخان کاشی، لئون، بوریس، کریم طاهرزاده بهزاد	مجلس شورای ملی	تلفیق شیوه اصفهانی، تهران، پارسی و سبک‌های نئوکلاسیک و نئوباروک	سبک تلفیقی
۴	کاخ سبز - کاخ شهوند	تهران	۱۳۰۴-۰۸	جعفرخان کاشی	پهلوی اول	تلفیق شیوه اصفهانی و سبک‌های نئوکلاسیک و نئوباروک	سبک تلفیقی
۵	کاخ مرمر	تهران	۱۳۰۴-۱۶	استاد حیدر سیاه، حسین لرزاده، استاد جعفر کاشانی	پهلوی اول	تلفیق شیوه اصفهانی و سبک‌های نئوکلاسیک و نئوباروک - سازه گنبد فلزی	سبک تلفیقی
۶	سردر سنگی کاخ مرمر	تهران	-	لئون تاتوسیان، جعفرخان کاشی	پهلوی اول	تلفیق شیوه اصفهانی، پارسی و سبک نئوکلاسیک	سبک تلفیقی
۷	تلگراف‌خانه	تهران	۱۳۰۵	مهندس علیخان	اداره پست و تلگراف	تقارن، تقسیم سه قسمتی در نما و پلان، ستون آیونیک، قوس نیم‌دایره، سنتوری، بالکن، صراحی، گنبد چهار وجهی و بام شیب‌دار	نئوکلاسیک
۸	خانه امتیاز	شیراز	۱۳۰۶	حاج آقا ابوالقاسم مهندسی	حاج محمدمهدی امتیاز	تقسیم‌بندی سه‌قسمتی نما، ستون‌های شبه کورنتین و سنگ تاج - اجرا با آجر	نئوکلاسیک
۹	بیمارستان نجمیه	تهران	۱۳۰۶	-	ملک تاج خانم نجم السلطنه، مادر دکتر محمد مصدق	نمادهای شیوه اصفهانی برای عملکرد بیمارستان، پلان برون‌گرا به سبک نئوکلاسیک، بام شیب‌دار	سنت‌گرایی
۱۰	ایستگاه راه‌آهن	تهران	۱۳۰۶-۱۶	مجری شرکت کامپاسکس	اداره راه‌آهن	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نما،	نئوکلاسیک خردگرا

نمای سنگ، عدم استفاده از تزئینات						
۱۱	کمپانی نفت ایران و انگلیس - ساختمان شرقی	تهران	۱۳۰۷	ماکار گالوستیانس، حسین لرزاده	کمپانی نفت ایران و انگلیس	نمای آجری، قوس جناغی، سرستون مقرنس، کاشی کاری، نقوش اسلیمی و گره چینی، پلان برون‌گرا، بام شیب‌دار، نرده‌های فلزی، تزئینات آرت دکو - عملکرد اداری
۱۲	هتل رامسر - آزادی	رامسر	۱۳۰۷-۱۲	معماران آلمانی	بنیاد پهلوی	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نما، بام شیب‌دار، پله متقارن در ورودی
۱۳	مدرسه عالی فلاح	کرج	۱۳۰۷-۸	نیکلای مارکف	وزارت فواید عامه	بدنه آجری، قوس جناغی، کاشی - کاری با نقوش اسلیمی، قطار بندی، پلان برون‌گرا، بام شیب‌دار
۱۴	زندان قصر	تهران	۱۳۰۷-۸	نیکلای مارکف	شهربانی	بدنه آجری، قوس جناغی و نیم - دایره، گنبد، بام شیب‌دار با پوشش شیروانی، کاشی کاری، مقرنس
۱۵	ساختمان اداره پست	تهران	۱۳۰۷-۱۳	نیکلای مارکف، مارکار گالوستیانس	اداره پست	تلفیق شیوه اصفهانی، پارسی و سبک نئوکلاسیک
۱۶	مریضخانه شاه رضا - بیمارستان امام رضا (ع)	مشهد	۱۳۰۷-۱۳	کریم طاهرزاده بهزاد	تولیت آستان قدس رضوی	تلفیق شیوه اصفهانی، پارسی و سبک نئوکلاسیک و آرت دکو
۱۷	بازسازی مدرسه دارالفنون	تهران	۱۳۰۷-۱۴	نیکلای مارکف حسین لرزاده	وزارت معارف	نمادهای شیوه اصفهانی برای عملکرد مدرسه، پلان درون‌گرا، بام شیب‌دار با پوشش شیروانی
۱۸	دارالمعلمین (دانش سرای عالی)	تهران	۱۳۰۷-۱۵	نیکلای مارکف	عیسی صدیق ریاست تعلیمات عمومی مملکت	بدنه آجری، سرستون مقرنس، کاشی کاری با نقوش اسلیمی، قطار بندی
۱۹	مریض‌خانه بلدی - استانداری گیلان - ساختمان ۲ شهرداری	رشت	۱۳۰۸	مسیو دیمتری	بلدیه رشت	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، بالکن بالای ورودی، نرده به شکل صراحی، بام شیب‌دار و شیروانی
۲۰	کتابخانه ملی رشت	رشت	۱۳۰۸-۱۳	مسیو دیمتری، آرتم سرداف	اداره فرهنگ گیلان	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، بالکن بالای ورودی، قوس نیم‌دایره، صراحی، بام شیب‌دار

۲۱	تاتر شیر و خورشید	مشهد	۱۳۰۸-۱۳	کریم طاهرزاده بهزاد	جمعیت شیر و خورشید سرخ	تقارن، ستون‌های کوربتین، نرده‌های صراحی، بام شیب‌دار و شیروانی	نئوکلاسیک
۲۲	بدنه میدان حسن‌آباد	تهران	۱۳۰۸-۱۳	مهندس علیخان	بلدیه تهران - سرتیپ کریم آقا بوذرجمهر	سرستون دوریک و کوربتین، قوس نیم دایره، سنگ تاج، پنجره پالادیو، نرده صراحی، آجرچینیو گچبری، گنبد و بام شیب‌دار	نئوکلاسیک
۲۳	آرامگاه فردوسی	توس	۱۳۰۸-۱۳	کریم طاهرزاده بهزاد، اجرا حسین لرزاده	انجمن آثار ملی	با الهام از آرامگاه کوروش - شیوه پارسی	سبک ملی
۲۴	اداره دارایی - امور مالیاتی	ساری	۱۳۰۸-۱۴	مهندس علیخان	وزارت دارایی - مالیه	تلفیق شیوه پارسی، اصفهانی و سبک نئوکلاسیک و آرت دکو	سبک تلفیقی
۲۵	کاخ میان پشته	انزلی	۱۳۰۸-۱۴	مهندسان ایرانی	پهلوی اول	ستون‌های آیونیک و کوربتین، نرده‌های صراحی، بالکن، پله در محور ورودی، بام شیب‌دار	نئوکلاسیک
۲۶	دبیرستان فیروز بهرام	تهران	۱۳۰۹-۱۱	جعفرخان کاشی	انجمن زرتشتیان ایران	تلفیق نمادهای شیوه اصفهانی، سبک نئوکلاسیک و قوس‌های هندی	سبک تلفیقی
۲۷	بدنه میدان شاه - امام خمینی	همدان	۱۳۰۹-۱۲	زیر نظر کارل فریش	بلدیه همدان	انحنای بدنه به دور میدان مدور، قوس‌های نیم دایره، جناغی و ابداعی، گنبد و بام شیب‌دار با پوشش شیروانی، بالکن - سبک نئوباروک	نئوکلاسیک
۲۸	دبیرستان شاهرضا شریعتی	مشهد	۱۳۱۰	کریم طاهرزاده بهزاد	-	بدنه آجری، قوس جناغی و نیم - دایره، سرستون مقرنس، کاشی - کاری، قطار بندی با نقوش آرت دکو، پلان برون‌گرا به سبک نئوکلاسیک، بام شیب‌دار	سنت‌گرایی
۲۹	نمای جنوبی مجلس شورای ملی	تهران	۱۳۱۰	لئون معمار فرانسوی - بوریس مجسمه‌ساز	مجلس شورای ملی	سرستون‌های شبه کوربتین به تقلید از پارلمان فرانسه	نئوکلاسیک
۳۰	مهمانخانه ایران	رشت	۱۳۱۰	-	احمد احمد	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، قوس کمانی، بالکن بالای ورودی، بام شیب‌دار و گنبد پیازی	نئوکلاسیک خردگرا
۳۱	ایستگاه راه‌آهن	قزوین	۱۳۱۰	مهندسان آلمانی	وزارت راه	تقارن در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نما، دیوار باربر	نئوکلاسیک خردگرا
۳۲	شهرداری	ارومیه	۱۳۱۰	طرح مهندسان آلمانی، اجرا	شهرداری	تقارن، تقسیم سه قسمتی در پلان و نما، بالکن بالای ورودی، نمای	نئوکلاسیک خردگرا

	ملا اوستا معمار	آجری، قوس نیم‌دایره و کمانی، ستون شبه دوریک، بام شیب‌دار و شیروانی				
۳۳	خانۀ پرفسور عدل	تهران	۱۳۱۰-۱۲	نیکلای مارکف	پرفسور عدل	متقارن، نمای آجری و گچبری، تزئینات اسلیمی، قوس نعل اسبی جناغی، ستون دوریک، تلفیق معماری موریش با نئوکلاسیک
۳۴	کارخانۀ سرم‌سازی حصارک	حصارک	۱۳۱۰-۱۲	نیکلای مارکف	وزارت فواید عامه	بدنه آجری، قوس جناغی، کاشی - کاری با نقوش اسلیمی، سرستون مقرنس، قطاربندی، بام شیب‌دار
۳۵	ساختمان جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران - موزه ۱۳ آبان	تهران - میدان توپخانه	۱۳۱۰-۱۳	-	جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران	ستون دوریک، کوریتین و پیچ‌دار، قوس نیم‌دایره، جناغی و کلبل، بالکن، کاشی‌کاری - تلفیق شیوه اصفهانی و سبک نئوکلاسیک
۳۶	خانۀ شاهپوری	شیراز	۱۳۱۰-۱۵	حاج آقا ابوالقاسم مهندسی	عبدالصاحب شاپوری	متقارن، قوس نیم‌دایره و کمانی، سنتوری، بام شیب‌دار، بدنه انحنادار، ستون مارپیچ، سرستون شبه کوریتین
۳۷	کاخ سفید، سعدآباد	تهران	۱۳۱۰-۱۵	خورسند، منوچهر	پهلوی اول	تقارن و تقسیمات عمودی در نما، پله‌های عریض در ورودی، نمای سیمانی، بام شیب‌دار
۳۸	باشگاه افسران	تهران	۱۳۱۰-۱۶	گابریل گورکیان	وزارت جنگ	تقارن، تقسیمات سه قسمتی در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نما، بام شیب‌دار و شیروانی
۳۹	کاخ شهربانی	تهران	۱۳۱۱-۱۵	قلیچ باغلیان - نظرات فنی مهندس میرزا علیخان	اداره شهربانی	با الهام از کاخ آپادانا - شیوه پارسی
۴۰	بانک شاهنشاهی - بازرگانی - تجارت، شعبه میدان امام خمینی	تهران	۱۳۱۲	آرجیل‌باد اسکات حسین لرزاده	بانک شاهنشاهی	تقارن محوری، قوس جناغی و نیم‌دایره، بدنه و نمای آجری، پلان باسیلیکا، سنتوری - تلفیق سبک نئوکلاسیک، رمانتیک و شیوه اصفهانی
۴۱	شهرداری قزوین	قزوین	۱۳۱۲	-	اتباع روسیه	سنتوری، قوس نیم‌دایره، ستون شبه کوریتین، بام شیب‌دار - در ابتدا برای تئاتر و سینما
۴۲	اداره پست	رشت	۱۳۱۲	-	اداره پست	تقسیمات سه قسمتی در پلان و نما، قوس نیم‌دایره، بالکن بالای ورودی، صراحی، بام شیب‌دار و شیروانی

۴۳	بانک ملی ایران - شعبه مرکزی	تهران	۱۳۱۲-۱۵	ه. هاینریش، اجرا استاد حاج حسین معمار	بانک ملی ایران	با الهام از کاخ تخت جمشید - شیوه پارسی	سبک ملی
۴۴	بازسازی نمای شمالی مجلس شورای ملی	تهران	۱۳۱۲-۱۵	کریم طاهرزاده بهزاد	مجلس شورای ملی	با الهام از کاخ تخت جمشید - شیوه پارسی	سبک ملی
۴۵	آتشکده زرتشتیان	یزد	۱۳۱۳	به سرپرستی ارباب جمشید امانت	زرتشتیان یزد و پارسیان هند	با الهام از کاخ آپادانا - شیوه پارسی	سبک ملی
۴۶	کارخانه قند ورامین	ورامین	۱۳۱۳	نیکلای مارکف	کارخانه قند ورامین	بدنه آجری، قوس جناغی، کاشی - کاری با نقوش اسلیمی، خریای فلزی برای بام شیب‌دار	سنت‌گرایی
۴۷	آتشکده زرتشتیان	یزد	۱۳۱۳	به سرپرستی ارباب جمشید امانت	زرتشتیان یزد و پارسیان هند	ایوان ستون‌دار، نقش فروهر، تزئینات هخامنشی، پله در محور، قوس‌های کمانی و نیم‌دایره، آجرچینی و آجر مهردار - تلفیق شیوه پارسی، سبک نئوکلاسیک و شیوه اصفهانی	سبک تلفیقی
۴۸	سردر جدید مجلس شورای ملی	تهران	۱۳۱۳	-	مجلس شورای ملی	متقارن، ستون دوریک، مجسمه واقع گرا، سرستون‌های هخامنشی، نمای سنگی	نئوکلاسیک
۴۹	کارخانه آرد - صادق اف	قزوین	۱۳۱۳	-	صادق ماشین چیان	سنتوری، قوس نیم دایره، دیوار باربر و نمای آجری	نئوکلاسیک
۵۰	ساختمان سازمان ثبت اسناد و املاک کشور	تهران - میدان مشق	۱۳۱۳-۱۴	مهندس علیخان	سازمان ثبت اسناد و املاک کشور	قوس نیم‌دایره و جناغی، بالکن و پله در محور ورودی، کاشی‌کاری، بام شیب‌دار، ستون کورینتین، تزئینات انتزاعی و نئوکلاسیک - تلفیق شیوه اصفهانی و نئوکلاسیک	سبک تلفیقی
۵۱	دانش‌سرای مقدماتی تهران	تهران	۱۳۱۳-۱۴	نیکلای مارکف	وزارت معارف	بدنه آجری، قوس جناغی، کاشی - کاری با نقوش اسلیمی، پلان برون‌گرا به سبک نئوکلاسیک	سنت‌گرایی
۵۲	مدرسه انوشیروان دادگر	تهران	۱۳۱۳-۱۵	نیکلای مارکف	انجمن زرتشتیان	تلفیق شیوه پارسی، اصفهانی و سبک نئوکلاسیک	سبک تلفیقی
۵۳	دبیرستان شاهپور - شهید بهشتی	رشت	۱۳۱۳-۱۵	شولتس	وزارت معارف و اوقاف	متقارن، پلان نئوکلاسیک، قوس نیم دایره، ستون کورینتین، سازه بتنی، بام شیب‌دار	نئوکلاسیک
۵۴	دبیرستان سعدی	اصفهان	۱۳۱۳-۱۶	آندره گدار و مارکسیم سیرو	وزارت معارف	تلفیق شیوه اصفهانی و سبک نئوکلاسیک	سبک تلفیقی
۵۵	موزه ایران باستان	تهران	۱۳۱۳-۱۶	آندره گدار، ماکسیم سیرو	وزارت معارف	با الهام از طاق کسری - شیوه پارتی	سبک ملی

۵۶	مدرسه ایرانشهر	یزد	۱۳۱۳-۱۷	آندوره و یلنا گذار	وزارت معارف	تلفیق شیوه اصفهانی، پارتی و سبک نئوکلاسیک	سبک تلفیقی
۵۷	دانشکده پزشکی	تهران	۱۳۱۳-۱۹	آندره گذار، ماکسیم سیرو، محسن فروغی	وزارت معارف	تقارن محوری، تقسیمان عمودی در نما، پله در محور ورودی، نمای سیمانی، بام مسطح	نئوکلاسیک خردگرا
۵۸	دبیرستان پهلوی	همدان	۱۳۱۴	نیکلای مارکف	وزارت معارف	نمادهای شیوه اصفهانی برای عملکرد دبیرستان - پلان برون‌گرا به سبک نئوکلاسیک، بام شیب‌دار	سنت‌گرایی
۵۹	غرفه ایران در نمایشگاه جهانی	بروکسل	۱۳۱۴	فرانگی گنول	وزارت خارج	با الهام از کاخ تخت جمشید - شیوه پارسی	سبک ملی
۶۰	حافظیه	شیراز	۱۳۱۴-۱۵	آندره گذار	وزارت فرهنگ	نمادهای شیوه اصفهانی، گنبد با پوشش مس	سنت‌گرایی
۶۱	شهرداری تبریز	تبریز	۱۳۱۴-۱۸	مهندسان آلمانی و اوهانجانیان	شهرداری تبریز	پلان و نما متقارن، قوس‌های جناغی، نیم‌دایره و کمانی، نرده صراحی، سازه بتنی، بام شیب‌دار و گنبد - سبک نئوکلاسیک و رمانتیک	نئوکلاسیک
۶۲	کلاتری دربند	شمیران	۱۳۱۵	ه. هاینریش، مهندس علیخان	اداره شهربانی	با الهام از کاخ آپادانا - شیوه پارسی	سبک ملی
۶۳	کتابخانه بانک شاهنشاهی - تجارت	تهران	۱۳۱۵	مهندسان انگلیسی	بانک شاهنشاهی	عمودگرایی، قوس جناغی، طاق چهاربخش، تقارن محوری، بدنه و نمای آجری - تلفیق سبک رمانتیک، نئوکلاسیک و شیوه اصفهانی	سبک تلفیقی
۶۴	ساختمان مرکزی دخانیات ایران	تهران	۱۳۱۵-۱۶	فیشر	شرکت دخانیان ایران	تقارن در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نما، پله عریض در محور عمودی	نئوکلاسیک خردگرا
۶۵	ساختمان سینگر	تهران	-	نیکلای مارکف	شرکت سینگر	تقارن محوری، تقسیمات عمودی در نما، قوس نیم‌دایره، سنگ تاج، صراحی، نمای سنگی و آجری، بام گنبدی و شیب‌دار با پوشش شیروانی	نئوکلاسیک خردگرا
۶۶	عمارت کوشک - ماندلا	تهران	۱۳۱۶	حسین شقاقی	حسین شقاقی	نمای سنگ و کاشی، سرستون مقرنس و آیونیک، قوس جناغی، پله در محور - تلفیق شیوه اصفهانی و سبک نئوکلاسیک	سبک تلفیقی
۶۷	کاخ دادگستری	تهران	۱۳۱۶-۱۸	گابریل گورکیان، رولاند دوپرول	وزارت دادگستری	تقارن در پلان و تقسیمات عمودی در نمای اصلی، ایوان ستون‌دار، بام مسطح و شیب‌دار، نمای سنگی و	نئوکلاسیک خردگرا

سیمانی، نقوش برجسته ایران باستان در نما						
۶۸	کتابخانه ملی	تهران	۱۳۱۶-۱۸	آندره گدار، ماکسیم سیرو	وزارت معارف	با الهام از طاق کسری - شیوه پارتی
۶۹	ساختمان فرش - خیابان فردوسی	تهران	-	ه. هاینریش، اجرا استاد محمد مشیر الدوله	شرکت سهامی فرش ایران	با الهام از ستون‌های تخت جمشید - شیوه پارسی
۷۰	کاخ اختصاصی	گرگان	۱۳۱۷	-	پهلوی اول	پلان‌ها و نماها متقارن، ستون‌های کوریتین، تقسیمات عمودی در نما، بالکن بالای ورودی
۷۱	ایستگاه راه‌آهن	سمنان	۱۳۱۷	کریم طاهرزاده بهباد	وزارت راه	تقارن و تقسیمات عمودی در نما
۷۲	ساختمان بی‌سیم پهلوی - رادیو	تهران	۱۳۱۷-۱۹	پل آبکار	اداره بی‌سیم	متقارن، تقسیم سه قسمتی پلان و نما، عدم استفاده از تزئینات
۷۳	دانشکده حقوق	تهران	۱۳۱۷-۱۹	محسن فروغی، ماکسیم سیرو	وزارت معارف	تقارن محوری در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نمای اصلی، بام مسطح، نمای سیمانی
۷۴	نمازخانه حضرت مریم	تهران	۱۳۱۷-۲۴	نیکلای مارکف	رومان یسائف	سبک کلیساهای ارمنه - بیزانس
۷۵	صحن موزه، صحن پهلوی - صحن امام خمینی	مشهد	۱۳۱۸-۲۲	آندره گدار	آستان قدس رضوی	طرح به تبعیت از شیوه اصفهانی، حیاط مرکزی، درون‌گرا، بام به صورت گنبد و طاق
۷۶	ساختمان اداری راه- آهن	تهران	۱۳۱۹-۲۵	کریم طاهرزاده بهباد	اداره راه‌آهن	تقارن در پلان و تقسیمات عمودی در نما - زده بالکن‌ها به سبک آرت دکو - دیوارها باربر، نعل درگاه‌ها فلزی
۷۷	دانشکده فنی	تهران	۱۳۲۰	آندره گدار، ماکسیم سیرو	وزارت معارف	تقارن محوری در پلان و نما، تقسیمات عمودی در نمای اصلی، نمای سیمانی، بام مسطح
۷۸	بانک ملی - شعبه مرکزی	اصفهان	۱۳۲۰-۲۳	محسن فروغی	بانک ملی ایران	تقسیمات عمودی در نما، تقارن محوری در بدنه سالن اصلی بانک، بام مسطح
۷۹	بانک ملی - شعبه بازار	تهران	۱۳۲۰-۲۹	محسن فروغی	بانک ملی ایران	تقارن محوری در پلان و نما، تقسیم سه قسمتی پلان و نما، تقسیمات عمودی در نمای اصلی، بام مسطح، نمای سنگی، سیمانی و کاشی
۸۰	مسجد سجاد	تهران	۱۳۲۳-۴۲	حسین لرزاده	کاظم گیتی	بدنه آجری، گنبد جناغی، کلتی - کاری، نقوش اسلیمی و ختایی

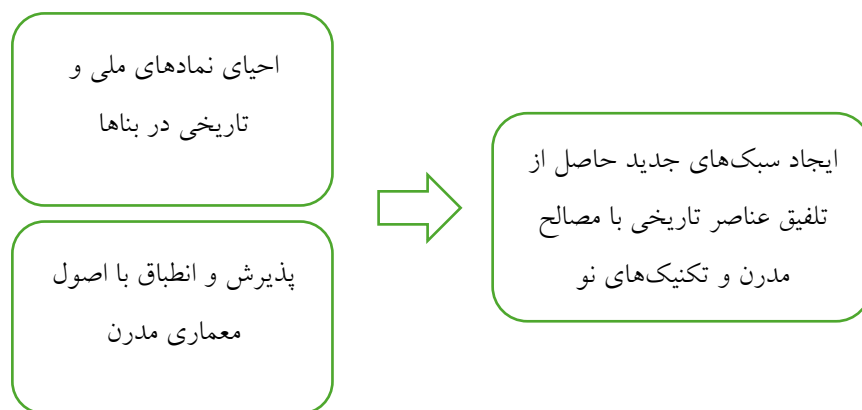
۸۱	آرامگاه بوعلی سینا	همدان	۳۰-۱۳۲۴	هوشنگ سیحون	وزارت فرهنگ و هنر - انجمن آثار ملی	طرح بنا با الهام از گنبد قابوس - شیوه رازی	مدرن تاریخ‌گرا
۸۲	آرامگاه پهلوی اول	شهر ری	۱۳۲۶	محسن فروغی، کیقباد ظفر، علی صادق	محمدرضا پهلوی	طرح بنا با الهام از مقابر سلجوقی - شیوه رازی	مدرن تاریخ‌گرا
۸۳	دروازه قرآن	شیراز	۱۳۲۷	-	حاج حسین ایگار	طرح دروازه مشابه طرح قدیم آن، سازه دیوار باربر و طاق آهنگ - شیوه اصفهانی	سنت‌گرایی
۸۴	آرامگاه سعدی	شیراز	۳۰-۱۳۲۸	محسن فروغی، علی صادق	انجمن آثار ملی	با الهام از گنبد‌های سنتی و ایوان چهل ستون - شیوه اصفهانی	مدرن تاریخ‌گرا
۸۵	مجلس سنا - شورای اسلامی	تهران	۳۴-۱۳۲۸	حیدر غیائی، محسن فروغی، آندره بلاک	مجلس سنا	نمادهایی از شیوه پارتی و اصفهانی بر کالبد مدرن ساختمان	مدرن تاریخ‌گرا
۸۶	مسجد اعظم قم	قم	۱۳۳۳	حسین لرزاده	آیت ا... بروجردی	پلان‌ها و نمادهای شیوه اصفهانی، اسکلت بتنی	سنت‌گرایی
۸۷	آرامگاه نادر	مشهد	۴۱-۱۳۳۳	هوشنگ سیحون	انجمن آثار ملی	تلفیق تندیس گونه مجسمه و بناییب ه سبک بروتالیسم - بنده اول مسابقه	مدرن تاریخ‌گرا
۸۸	آرامگاه خیام	نیشابور	۴۱-۱۳۳۵	هوشنگ سیحون	انجمن آثار ملی	تلفیق شیوه اصفهانی و سبک تندیس‌گرایی	مدرن تاریخ‌گرا
۸۹	هتل شاه عباسی - مهمانسرای عباسی	اصفهان	۴۵-۱۳۳۶	الیاس گبای - مهدی ابراهیمیان	شرکت بیمه ایران	بازسازی کاروان‌سرای صفوی، احداث هتل با نمادهای شیوه اصفهانی	سنت‌گرایی
۹۰	غرفه ایران در نمایشگاه جهانی بروکسل	بروکسل	۱۳۳۷	علی صادق	وزارت بازرگانی	با الهام از کاخ چهل ستون در اصفهان	مدرن تاریخ‌گرا
۹۱	موزه آذربایجان	تبریز	۴۱-۱۳۳۷	آندره گدار، اسماعیل دیباج	اداره فرهنگ آذربایجان شرقی	مقارن، بدنه آجری، قوس‌های جناغی، پله عریض ورودی، بام شیب‌دار - شیوه اصفهانی	سنت‌گرایی
۹۲	آرامگاه کمال‌الملک	نیشابور	۴۲-۱۳۳۷	هوشنگ سیحون	انجمن آثار ملی	تلفیق شیوه اصفهانی و معماری مدرن	مدرن تاریخ‌گرا
۹۳	تالار تبلیغات حسینیه ارشاد	تهران	۴۶-۱۳۴۳	یوگینا (اوزن) آفتاندلیان	مؤسسان حسینیه ارشاد - همایون،	بدنه مکعب شکل با اسکلت بتنی و نمادها و تزئینات شیوه اصفهانی	سنت‌گرایی

			ناصر میناچی، علی‌آبادی			
۹۴	پارک شفق	تهران	۱۳۴۵-۴۸	کامران دیبا	شهرداری تهران	طراحی گودال باغچه و رواق در پارک
۹۵	سردر دانشگاه تهران	تهران	۱۳۴۵-۴۸	کوروش فرزایی	دانشگاه تهران	تلفیق بتن مدرن با قوس جناغی
۹۶	غرفه ایران در نمایشگاه جهانی مونترال	مونترال	۱۳۴۶	مهندسان مشاور فرمانفرمایان - پرویز مؤید عهد	-	بنای مکعب شکل مدرن با قوس‌های جناغی و کاشی‌های فیروزه‌ای - با الهام از رباط ملک عصر سلجوقیان
۹۷	مرکز صدا و سیما	بندرعباس	۱۳۴۶	جهانگیر درویش	صدا و سیمای بندر عباس	طرح بنا با الهام از برکه‌ها و کپرهای سنتی جنوب‌ایران، طرح و اجرای بنا ۶۰ روزه
۹۸	آرامگاه بابا طاهر	همدان	۱۳۴۶-۴۹	محسن فروغی - علی صادق	انجمن آثار ملی	طرح با الهام از مقابر سلجوقی - شیوه رازی
۹۹	برج شهید - آزادی	تهران	۱۳۴۶-۵۰	حسین امانت	شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران	تلفیق شیوه پارتی و اصفهانی و سبک تندیس‌گرایی - برنده مسابقه ۱۳۴۶
۱۰۰	تئاتر شهر	تهران	۱۳۴۶-۵۱	علی سردار افخمی و همکاران	دفتر مخصوص فرح دیبا، سازمان برنامه و بودجه	رسمی بندی سنتی به صورت کنسول باربر بر فراز بدنه خارجی بنا
۱۰۱	موزه هنرهای معاصر	تهران	۱۳۴۶-۵۶	مهندسان مشاور داض - کامران دیبا، نادر اردلان	دفتر مخصوص فرح دیبا، سازمان برنامه و بودجه	با الهام از نماد حیاط مرکزی و بادگیر - مصالح بتن نمایان و سنگ
۱۰۲	مسجد حسینییه ارشاد	تهران	۱۳۴۷-۸۶	مهندس بهرامی	مؤسسان حسینییه ارشاد - همایون، ناصر میناچی، علی‌آبادی	گنبد، کاشی‌کاری، تزئینات اسلیمی و گره چینی، اسکلت بتنی - شیوه اصفهانی
۱۰۳	مدرسه عالی مدیریت - دانشگاه امام صادق	تهران	۱۳۴۹-۵۱	مهندسان مشاور فرمانفرمایان - نادر اردلان، یحیی فیوضی	وزارت فرهنگ و هنر - شرکت ایران کانتینر	حیاط مرکزی، بدنه آجری، طاق گهواره‌ای - طرح با الهام از مدارس قدیمه

۱۰۴	فرهنگسرای نیاوران	تهران	۱۳۴۹-۵۸	مهندسان مشاور داض - کامران دیبا	دفتر مخصوص فرح دیبا، سازمان برنامه و بودجه	نماد حیاط مرکزی و بادگیر - مصالح بتن نمایان و سنگ	مدرن تاریخ‌گرا
۱۰۵	مهمانسرای نائین	نائین	۱۳۵۰	کیوان خسروانی	سازمان اطلاعات و جهانگردی	هتل و رستوران در قالب معماری ستتی	سنت‌گرایی
۱۰۶	مقبره الشعراء	تبریز	۱۳۵۰-۵۵	غلامرضا فرزانمهر	انجمن آثار ملی	قوس‌های جناغی و گنبد باز با خطوط رسمی بندی - سازه بتنی	مدرن تاریخ‌گرا
۱۰۷	آرامگاه آرتور پوپ و فیلیس اکرمین	اصفهان	۱۳۵۱	محسن فروغی، اجرا حسین معارفی	به دستور پهلوی دوم	بدنه آجری، قوس‌ها جناغی، کاشی‌کاری با نقوش اسلیمی	سنت‌گرایی
۱۰۸	شوشتر نو	شوشتر	۱۳۵۲-۵۹	مهندسان مشاور داض - کامران دیبا	وزارت کشاورزی	طرح با الهام از بناهای قدیمی شوشتر، برنده دیپلم افتخار از بنیاد آقاخان ۱۹۸۸ م.	مدرن تاریخ‌گرا
۱۰۹	مرکز کارگاه‌های هنرهای دستی - ساختمان سازمان میراث فرهنگی کشور	تهران	۱۳۵۳-۵۶ ۱۳۶۴-۶۶	حسین امانت - مهدی حجت و باقر آیت‌ا... زاده شیرازی	فرهنگ و هنر، وزارت فرهنگ و آموزش عالی	فضای داخل با الهام از رسته‌ها و چهارسوهای بازار، نماها آجری	مدرن تاریخ‌گرا
۱۱۰	فرهنگسرای نگارستان - موزه بزرگ قرآن	تهران	۱۳۵۳-۵۵ ۱۳۷۴-۷۷	منوچهر ایران پور، بهروز احمدی	دفتر مخصوص فرح دیبا - وزارت مسکن و شهرسازی	نمایش نمادهای ستتی: گنبد، آجرچینی، رسمی بندی و نظم هندسی به صورت جدید	مدرن تاریخ‌گرا
۱۱۱	گسترش مجتمع حضرت شاه‌چراغ	شیراز	۱۳۵۴-۶۹	م. م. امکو، م. م. بینش و فن	تولیت شاه‌چراغ، استانداری فارس	ایجاد بدنه‌ها و فضاهای شیوه اصفهان‌ی به وسیله مصالح و امکانات جدید	سنت‌گرایی
۱۱۲	مسجد الغدیر	تهران	۱۳۵۵-۶۱	جهانگیر مظلوم	هیئت امنای مسجد الغدیر	گنبد به شکل زیگورات، نمای آجری	مدرن تاریخ‌گرا
۱۱۳	مسجد دانشگاه شهید باهنر	کرمان	۱۳۵۵-۶۵	مهندسان مشاور بنیان - پیرراز	خانم فریار، خانم البرز	طرح با الهام از کعبه، یک مکعب ساده با نمای آجری، خط بنایی	مدرن تاریخ‌گرا
۱۱۴	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	تهران	۱۳۵۵-۷۲	مهندسان مشاور ماندلا - نادر اردلان، یحیی فیوضی	کانون پرورش فکری	با الهام از راسته بازارهای ستتی، چهارسو، نمای آجری - خیابان حجاب	مدرن تاریخ‌گرا

کودکان و نوجوان							
مدرن تاریخ‌گرا	حیاط مرکزی، گنبد، نمای آجری - طرح مجموعه با الهام از مدارس سنتی ایران	وزارت علوم	ژرژ کاندلیس، نادر اردلان	۱۳۵۶	همدان	دانشگاه بوعلی سینا	۱۱۵
مدرن تاریخ‌گرا	گودال باغچه، رواق، رسمی بندی، نظم هندسی، گنبد بنا با الهام از آب انبارها و یخچال‌های مناطق کویری ایران - اجرا نشد	-	نادر اردلان	۱۳۵۶-۵۷	تهران	مرکز موسیقی ایران	۱۱۶
مدرن تاریخ‌گرا	تقارن محوری، باغ ایرانی، آجرچینی و رسمی بندی	وزارت امور خارجه	حسین امانت	۱۳۵۶-۶۲	پکن	سفارت ایران در چین	۱۱۷
مدرن تاریخ‌گرا	مجموعه مدرن با حیاط مرکزی و نماها و قوس‌های آجری	دانشگاه تهران	حسین امانت	۱۳۵۷-۶۸	تهران	دانشکده مدیریت بازرگانی	۱۱۸

معماری اواخر دوره قاجار تا اوایل جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان دوره‌ای انتقالی در تاریخ معماری ایران شناخته می‌شود که در آن تلاش‌های بسیاری برای ترکیب هویت تاریخی با مدرنیسم صورت گرفته است. در این دوره، معماران با بهره‌گیری از سبک‌های متنوع و ترکیب آن‌ها با عناصر سنتی، سعی در ارائه هویتی جدید و معاصر برای معماری ایران داشتند. این بازه‌زمانی شامل دو روند اصلی است: از یک‌سو، احیای نمادهای ملی و تاریخی در بناها و از سوی دیگر، پذیرش و انطباق با اصول معماری مدرن که از غرب وارد شده بود.

شکل ۱. نتایج یافته‌ها

یکی از ویژگی‌های بارز معماری این دوره، گرایش به تلفیق میان سبک‌های سنتی ایرانی و عناصر معماری اروپایی است. برای مثال، در کاخ مرمر (سال ساخت: ۱۳۰۴) که توسط جعفرخان کاشی طراحی شد، می‌توان ترکیبی از شیوه اصفهانی، نئوکلاسیک و نئوباروک را مشاهده نمود. در این بنا، عناصر معماری ایرانی مانند مقرنس‌ها و قوس‌ها به‌گونه‌ای با اصول تناسبات کلاسیک اروپایی ترکیب شده‌اند که هم کارکردگرایی مدرن را تأمین می‌کنند و هم هویت تاریخی ایران را به نمایش می‌گذارند. این نوع تلفیق در بسیاری از بناهای دوره پهلوی اول مشاهده می‌شود، مانند کاخ سبز، دبیرستان فیروز بهرام و ساختمان مجلس شورای ملی که همگی بیانگر تلاش برای بازنمایی هویت ایرانی در قالب‌های مدرن است.

ساختمان‌های عمومی و اداری در این دوره از اهمیت خاصی برخوردار بودند. این ساختمان‌ها، علاوه بر نقش عملکردی خود، نمادهایی از قدرت و مدرنیزاسیون نیز به‌شمار می‌رفتند. برای مثال، ایستگاه راه‌آهن تهران (سال ساخت: ۱۳۰۶) و شهرداری رشت (سال ساخت: ۱۳۰۲) با استفاده از تقارن محوری، تقسیم‌بندی‌های سه‌گانه در نما و پلان و بهره‌گیری از مصالحی مانند سنگ و آجر، نشان‌دهنده توجه به اصول کلاسیک و مدرن معماری بودند. این بناها نه تنها به نیازهای کارکردی پاسخ می‌دادند، بلکه به عنوان نمادهایی از پیشرفت و تحولات اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران پهلوی عمل می‌کردند.

یکی دیگر از محورهای مهم در معماری این دوره، احیای نمادهای ملی و تاریخی بود. معماران این دوره با الهام از عناصر معماری هخامنشی، ساسانی و دوره‌های اسلامی، سعی در بازآفرینی هویت ایرانی داشتند. آرامگاه فردوسی (سال ساخت: ۱۳۰۸) نمونه‌ای از این تلاش‌هاست که با الهام از مقبره کوروش کبیر طراحی شده است. این بنا با استفاده از ستون‌های بلند و تناسب دقیق، حس عظمت و قدرت تاریخ ایران را تداعی می‌کند. همچنین موزه ایران باستان (سال ساخت: ۱۳۱۳) که توسط آندره گدار طراحی شد، با الهام از طاق کسری، پیوندی میان معماری پارسی و نیازهای مدرن ایجاد کرده است.

در کنار تلاش برای بازآفرینی هویت تاریخی، عناصر مدرنیسم نیز به‌طور گسترده در معماری این دوره مشاهده می‌شوند. معماران خارجی مانند نیکلای مارکف و آندره گدار با ورود به ایران، نقش مهمی در انتقال دانش و سبک‌های مدرن به کشور ایفا کردند. نیکلای مارکف با طراحی ساختمان‌هایی مانند دبیرستان البرز و زندان قصر، از ترکیب سبک‌های نئوکلاسیک و سنت‌گرایی بهره برد و نشان داد که چگونه می‌توان عناصر تاریخی را با اصول مدرن معماری هماهنگ کرد. این رویکرد در آثار آندره گدار نیز به وضوح دیده می‌شود، به‌ویژه در طراحی بناهایی مانند موزه ایران باستان و آرامگاه سعدی.

از سوی دیگر، معماران ایرانی نیز در این دوره نقش مهمی در شکل‌دهی به معماری تلفیقی ایفا کردند. حسین لرزاده، جعفرخان کاشی و هوشنگ سیحون از جمله معمارانی بودند که با بازتفسیر عناصر سنتی، آثار قابل توجهی خلق کردند. حسین لرزاده در طراحی مسجد اعظم قم (سال ساخت: ۱۳۳۳) و مسجد سجاد (سال ساخت: ۱۳۲۳) از نمادهای شیوه اصفهانی بهره برد و در عین حال از تکنولوژی‌های مدرن مانند اسکلت بتنی استفاده کرد. هوشنگ سیحون نیز با طراحی آرامگاه‌هایی مانند آرامگاه خیام (سال ساخت: ۱۳۳۵) و آرامگاه نادر (سال ساخت: ۱۳۳۳)، معماری مدرن تاریخ‌گرا را به اوج رساند. این آثار با الهام از نمادهای تاریخی و استفاده از فرم‌های مدرن، تلاشی برای پیوند گذشته با آینده بودند.

در این دوره، مصالح نیز نقش شاخصی در بیان هویت معماری داشتند. استفاده از آجر، کاشی و سنگ در کنار تکنولوژی‌های جدید مانند اسکلت فلزی و بتن، نشان‌دهنده تلاش برای حفظ اصالت تاریخی در عین انطباق با نیازهای مدرن بود. در ساختمان‌هایی مانند کتابخانه ملی رشت (سال ساخت: ۱۳۰۸) و کاخ سفید سعدآباد (سال ساخت: ۱۳۱۰)، آجر و کاشی به‌عنوان مصالح اصلی به کار رفته‌اند و در عین حال فرم‌ها و تناسبات کلاسیک نیز در طراحی این بناها رعایت شده است.

معماری مدرن تاریخ‌گرا که در دهه‌های پایانی این دوره به اوج خود رسید، نشان‌دهنده تعهد معماران به تلفیق نمادهای تاریخی با فرم‌ها و مصالح مدرن بود. برج آزادی (سال ساخت: ۱۳۴۶) که توسط حسین امانت طراحی شد، یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های این سبک است. این بنا با تلفیق عناصر پارسی و اصفهانی و استفاده از فرم‌های تندیس‌گرایانه، به نمادی از هویت ایرانی در دوران معاصر تبدیل شده است. همچنین، آثار هوشنگ سیحون مانند آرامگاه کمال‌الملک (سال ساخت: ۱۳۳۷) و آرامگاه باباطاهر (سال ساخت: ۱۳۴۶) با ترکیب عناصر سنتی و مدرن، هویت ایرانی را در قالبی نوین به نمایش می‌گذارند.

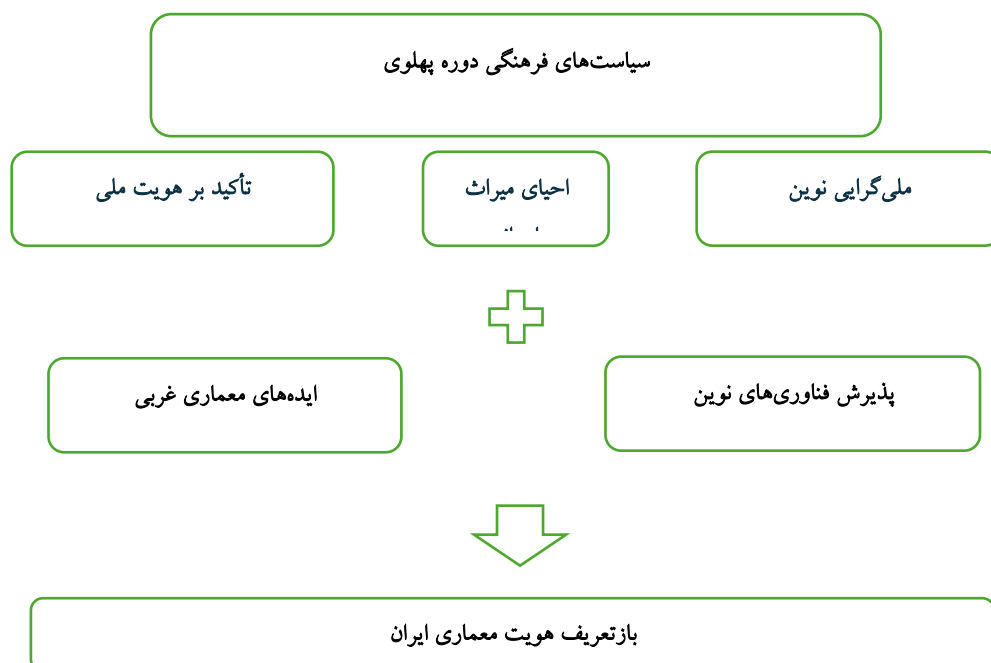
از دیگر جنبه‌های مهم معماری این دوره، نقش کاربری‌های مختلف در شکل‌دهی به سبک و فرم بناها بود. ساختمان‌های عمومی و اداری مانند بانک‌ها، شهرداری‌ها و ایستگاه‌های راه‌آهن، بیشترین تأثیر را از اصول کلاسیک و مدرن پذیرفتند و به‌مثابه نمادهای پیشرفت

شناخته می‌شدند. در مقابل، بناهای مذهبی و آرامگاه‌ها بیشتر به احیای هویت ملی و مذهبی توجه داشتند. این تفاوت در کاربری‌ها باعث شد تا معماری این دوره از تنوع و پویایی خاصی برخوردار شود.

در نهایت، می‌توان گفت که معماری اواخر دوره قاجار تا اوایل جمهوری اسلامی ایران بستری برای تلفیق فرهنگ، هویت و مدرنیسم فراهم کرد. این دوره نه تنها نشان‌دهنده تلاش برای بازنمایی ارزش‌های تاریخی و فرهنگی ایران بود، بلکه فرصتی به‌منظور انطباق با تغییرات اجتماعی و اقتصادی و ایجاد هویتی معاصر در معماری فراهم آورد. معماران این دوره با بهره‌گیری از ترکیب خلاقانه سبک‌ها و مصالح، توانستند آثاری خلق کنند که نه تنها پاسخگوی نیازهای زمان خود بودند، بلکه در زمره میراثی ارزشمند برای نسل‌های آینده باقی مانده‌اند.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل معماری دوره پهلوی در تهران، به‌ویژه از منظر شیوه‌های برداشت از تاریخ، نشان می‌دهد که این دوره در معماری ایران یک نقطه عطف محسوب می‌شود. معماران این دوره با الهام از تاریخ و درعین‌حال با پذیرش اصول مدرنیته، تلاش کردند تا پلی میان گذشته و آینده معماری ایران ایجاد کنند. بررسی آثار شاخص این دوره نشان داد که سه رویکرد اصلی در برداشت از تاریخ وجود داشته است: سنت‌گرایی، باستان‌گرایی ملی و تلفیق عناصر تاریخی با سبک‌های مدرن. هر یک از این رویکردها، بازتاب‌دهنده دیدگاه‌ها و نیازهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آن زمان بوده و در شکل‌گیری هویت معماری معاصر ایران نقش اساسی داشته‌اند. پژوهش حاضر نشان داد که سیاست‌های فرهنگی پهلوی، به‌ویژه در دوره اول، نقش مهمی در جهت‌دهی به برداشت‌های معمارانه از تاریخ ایفا کرده است. ناسیونالیسم نوین، احیای میراث باستانی و تأکید بر هویت ملی، از جمله محورهای اصلی این سیاست‌ها بودند که در بناهایی مانند موزه ایران باستان و آرامگاه فردوسی به‌وضوح دیده می‌شود. درعین‌حال، پذیرش فناوری‌های نوین و ایده‌های معماری غربی، به ایجاد سبک‌هایی انجامید که در آن‌ها عناصر تاریخی ایران با مصالح مدرن و تکنیک‌های نو تلفیق شدند.

شکل ۲- سیاست‌های فرهنگی در دوره پهلوی

همچنین، نتایج پژوهش نشان داد (شکل ۲) که ترکیب سنت و مدرنیته در معماری پهلوی، گاه موفق به ایجاد هویتی متمایز شده و گاه با نقدهایی در زمینه تقلید صرف از عناصر تاریخی مواجه بوده است. بناهایی همچون برج آزادی و آرامگاه‌های دوره پهلوی دوم، نمونه‌هایی موفق در ایجاد تعادل میان فرم‌های تاریخی و نیازهای معاصر است. از سوی دیگر، برخی از بناهای این دوره به دلیل تمرکز بیش از حد بر تقلید کالبدی از تاریخ، از نظر عملکرد و انسجام بافتی با نقدهایی همراه شدند. شیوه‌های برداشت از تاریخ در معماری پهلوی از یک سو زمینه‌ساز احیای نمادهای ملی و از سوی دیگر بستری برای ظهور سبک‌های تلفیقی و مدرن شدند. این رویکردها تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری هویت معماری معاصر ایران گذاشته‌اند و نشان داده‌اند که معماری می‌تواند با استفاده از تاریخ، ابزاری برای بازنمایی هویت ملی و فرهنگی باشد. در مجموع، معماری دوره پهلوی نشان‌دهنده تلاش معماران و سیاست‌گذاران برای بازتعریف هویت معماری ایران در بستر تحولات جهانی است. این دوره، با تمامی نقاط قوت و ضعف، تلاشی از تعامل سنت و مدرنیته را ارائه می‌دهد که همچنان می‌تواند الهام‌بخش پژوهش‌ها و طراحی‌های آینده باشد.

۶- منابع

- ۱- بانی مسعود، امیر (۱۳۹۹). معماری معاصر در ایران از سال ۱۳۰۴ تا کنون، مشهد: کتابکده کسری.
- ۲- پاکدامن، بهروز (۱۳۷۶). «مقدمه‌ای بر شیوه‌های گرایش معماری در تهران»، در مجموعه مقالات کنگره اول تاریخ معماری و شهرسازی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- ۳- جزء پیری، علیرضا؛ و متین، مهرداد (۱۳۹۹). واکاوی تاریخ‌گرایی در کتب تألیفی دهه ۸۰ ه.ش. حوزه معماری معاصر ایران، فصلنامه هویت شهر، ۱۴ (۴۳)، ۱۰۳-۱۲۲.
- ۴- خادم زاده، محمدحسین؛ و محمد شیخی ایلانلو، محمد (۱۴۰۲). عوامل مؤثر بر تحولات معماری اوایل قاجار منطقه‌ی آذربایجان در بازخوانی فرایند شکل‌گیری مدرنیته در معماری ایران، فصلنامه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، ۲۷ (۴)، ۵۱-۶۱. doi:10.22059/jfaup.2023.350871.672820
- ۵- سنگتراش، فتانه؛ و کیانی، مصطفی (۱۴۰۰). تحلیل سبک معماری نماهای آثار وارطان هوانسیان در تهران از سال ۱۳۰۰-۱۳۳۹. فصلنامه تخصصی معماری، مرمت و شهرسازی رف، ۱ (۲)، ۸۱-۹۶.
- ۶- سنگتراش، فتانه؛ و کریمی فرد، لیلی (۱۴۰۰). بررسی علل پیدایش نمای نئوکلاسیک (رومی) با تأکید بر رویکرد رفتارگرایی جان بی واتسون (نمونه موردی: ساختمان‌های مسکونی شهر «شاهین‌شهر»)، نشریه پژوهش‌های معماری نوین، ۱ (۲)، ۹۷-۱۱۸. dor:20.1001.1.28209818.1400.1.2.6.6.118
- ۷- شجاعی، مها؛ شجاعی، مجید؛ یزدانیان، زهرا؛ و زاهدیان، مبینا (۱۴۰۳). رویکرد تحلیلی بر آثار ملی‌گرایی دوره پهلوی اول؛ با ذکر سه نمونه موردی، نشریه معماری سبز، ۱۰ (۲)، ۱۱-۲۱.
- ۸- عسگری، علی؛ و محمدی سالک، مریم (۱۴۰۰). سنجش انگاره‌های قیاسی از منطق روش‌شناسی در الگوگیری‌های تاریخی معماری معاصر ایران. فصلنامه علمی معماری، مرمت و شهرسازی رف، ۱ (۱): ۱۸-۳۸.
- ۹- فلامکی، محمد منصور (۱۳۶۷). نگاهی به ریشه‌ها و گرایش‌های معماری معاصر ایران. تهران: معماری و هنر ایران.
- ۱۰- قبادیان، وحید (۱۳۸۲). مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۱۱- قبادیان، وحید (۱۳۸۵). معماری در دارالخلافه ناصری (سنت و تجدد در معماری معاصر ایران). تهران: نشر پشتون.
- ۱۲- قبادیان، وحید (۱۳۹۲). سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران. تهران: نشر علم معمار.

۱۳- قربانی، نوشین؛ طوفان، سحر؛ شاه‌حسینی، حبیب؛ ولی‌زاده، نیما؛ و ستاری ساربانقلی، حسن (۱۴۰۱). بررسی نمود گفت‌وگوهای عصر پهلوی اول در معماری بناهای عمومی این دوره در شهر تبریز بر اساس تئوری میشل فوکو. معماری و شهرسازی آرمان‌شهر،

۱۵(۴۱)، ۱۵۲-۱۳۹. doi:10.22034/aaud.2023.277528.2446

۱۴- کیانی، مصطفی (۱۳۸۳). معماری دوره پهلوی اول: دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران ۱۳۲۰ - ۱۲۹۹. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

۱۵- مختاری، اسکندر (۱۳۹۰). میراث معماری مدرن در ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

- 16- Asgari, A., Fadaee Mehrabani, V. and Fathi, R. (2022). The Growth of Empty Space in the Architectural Anatomy of Tehran Houses (From Late Qajar Period to the Beginning of the Islamic Republic). *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 10(38), 41-54. doi: 10.22034/jaco.2022.366244.1268
- 17- Bildhauer, B., Goebel, S., Laube, S., Marchand, S., & Swenson, A. (2016). *Historicism. German History*, 34(4), 646-671.
- 18- Diba, D. (2012). Contemporary architecture of Iran. *Architectural Design*, 82(3), 70-79. doi:10.1002/ad.1406
- 19- Farahbod, A. R. (2018). An Integrated Framework for the Architectural Evaluation of the Identity of Qajar Houses.
- 20- Karimi, I. P. (2016). Old sites, new frontiers: modern and contemporary architecture in Iran. In *A critical history of contemporary architecture* (pp. 367-386). Routledge.
- 21- Pane, I. F., & Fachrudin, H. T. (2021, November). Neoclassical Architecture as a Style Influenced by Local Content and Its Role in Education. In *6th Annual International Seminar on Transformative Education and Educational Leadership (AISTEEL 2021)* (pp. 1000-1005). Atlantis Press. doi: 10.2991/assehr.k.211110.218

Analysis of Approaches to Historical Interpretation in Iranian Architecture During the First and Second Pahlavi Eras

Nastaran Nasiri¹, Marzieh Jafari Garakani², Nasim Asgari^{3*}

1- PhD Researcher, Department of Architecture, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

nastaran.nasiri97@yahoo.com

2- Master's Student, Department of Architecture, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

jafarimarzieh64@gmail.com

3- Assistant Professor, Faculty of Art and Architecture, University of Science and Culture, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

nsm.asgari@gmail.com

Abstract

Iranian architecture underwent significant transformations during the Pahlavi era, as historical elements merged with Western modernist styles in an effort to define a new architectural identity. This period provided a platform for the representation of Iran's history and culture within contemporary architecture, influenced simultaneously by nationalist policies and modernization efforts. The key issue in this study is to examine various approaches to historical interpretation in the architecture of this era and its impact on shaping contemporary Iranian architectural identity. Employing a descriptive-analytical approach and a documentary-historical method, this research analyzes the physical structures of buildings and examines their social and political contexts. The primary data sources include library research, analysis of visual documents, and field visits to significant architectural landmarks. Findings indicate that historical interpretation in Pahlavi architecture involved direct use of ancient symbols, a combination of traditional and modern elements, and the fusion of various Western styles with Iranian architecture. While some of these interpretations faced criticism, they played a crucial role in shaping contemporary Iranian architectural identity. Many buildings from this period reflect efforts to strike a balance between tradition and modernity.

Keywords: Pahlavi Architecture, Historicism, Modernism, Architectural Identity, Tradition and Modernity.

This Journal is an open access Journal Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(CC BY 4.0)